

УДК 930.85(479.22)
091(479.22)
027.54(479.22)
655(479.22)“16/...”

doi: 10.19090/cit.2022.40.26-38
Прегледни рад

У подножју Кавказа: књижна култура Грузије од средњег века до савременог доба

Биљана М. Ђурашиновић
Универзитет Едуконс
Факултет за пројектни и иновациони менаџмент – Библиотека, Београд
biljana.djurasinovic@gmail.com

Сажетак

У тексту је описана рукописна и штампана традиција Грузије, од појаве писмености до савременог доба. Посебна пажња посвећена је изради рукописа у средњовековним манастирима и библиотекама, међу којима су најзначајније књижне збирке манастира Ивирон на Светој Гори, Свете Катарине на Синају, као и оне у близини Јерусалима и области Тао-Кларџети. По својим калиграфским школама посебно су се истицали манастири Тао-Кларџетија и јерусалимски, а поред функције коју су имали као преписивачки центри, врло често се у оквиру њихових зидина налазила и школа за образовање свештених лица. Поред њих, међу образовним установама су се, нарочито током 12. века, истицале академије Гелати и Икалто.

Основне карактеристике савремених библиотека и библиотечке делатности представљене су кроз рад Националне скупштинске библиотеке и Друштва библиотекара Грузије. Штампарска делатност обухваћена је од појаве прве штампане књиге у 17. веку, иако се трајање грузијске рукописне књиге, због специфичних културно-историјских прилика, протеже све до 19. века.

Кључне речи: Грузија, књижна култура, грузијски средњовековни рукописи, манастир Ивирон, манастир Свете Катарине на Синају, Тао-Кларџети, средњовековно образовање, академија Гелати, академија Икалто, штампарство, библиотеке, Национална скупштинска библиотека Грузије, друштво библиотекара Грузије

Увод

Прича о култури Грузина и њиховој држави¹ представља, посебно након примања хришћанства,² део историје свих народа који припадају православној васељени произашлој из цивилизације Источног римског царства, односно Византије. Чувајући сопствено наслеђе, свака од њих, па и грузијска, доприносила је очувању вредности царства које је нестало са историјске „позорнице“, али се његова достигнућа и данас високо вреднују у европским државама и на истоку и на западу.

¹ На територији Грузије су још у античко доба постојале две државе: у западној – Колхида (4. в. п. н. е) и источној Грузији – Иверија (крај 4–3. в. п. н. е). – Детаљније видети у: Н. С. Джанашиа, Е. М. Мачавариани и М. К. Сургуладзе, „Грузинская рукописная книга“, у *Рукописная книга в культуре народов Востока. Очерки*, Ред. колл. О. Ф. Акимешкин и др, Книга первая Академия наук СССР. Отделение истории науки *Кульштура народоv Востока. Машералы и исследование* (Москва: Наука, 1987), 176, преузето 25. 8. 2020, http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/add1/RKKNV_1_1987_05_dzhnashia_machavariani_surguladze.pdf.

² На основу историјских извора хришћанство у Грузији проповедала је Света Нина из Кападокије у Картлију (грчки. Иверија). Први хришћански краљ био је Миријан у престоници Мчети. Оба догађаја везана су за 4. в. н. е. – Детаљније видети у: Giuli Alasania, “Twenty Centuries of christianity in Georgia”, *IBSU International Refereed Multi-disciplinary journal* Vol. 1, No. 1 (2006): 118–119, преузето 18. 7. 2020, <https://journal.ibsu.edu.ge/index.php/ibsusj/article/download/12/12>.

У дугом историјском трајању, врло често подељена интересима различитих освајача, Грузија³ је задржала своје особености и то првенствено заслугом Цркве. Иако представља једну од најстаријих хришћанских заједница на свету, јединствена Грузијска православна црква створена је након неколико доктринарних расправа⁴ спроведених у оквиру седам васељенских сабора. Јединство Грузијске православне цркве било је током векова нарушавано освајањима, посебно Монгола, а касније и Турака Османлија, али је, упркос томе, очуван континуитет у њеном развоју све до краја 19. века, када почиње да се јавља свест о поновном стварању независне грузијске државе.⁵ Цео процес пратило је подизање нових цркава и манастира,⁶ у којима су се, поред очувања хришћанске вере, кроз непрекинуту нит преписивачко–преводилачке делатности, као најзначајнији издаци чували грузијски језик и писмо.

Развој писма, израда рукописа и стварање библиотека

У складу са националном традицијом Грузије, изум писма приписује се оснивачу Иверијског царства, цару Фарнавазу (крај 4. и 3. п. н. е.),⁷ а писмо грузијских рукописа појављује се у три облика: од 5. до 11. века *асомџаврули* (мајускула), а од 9. до 19. *нусхури* (минускула). У периоду између 11. и 13. века, користила се канцеларијска минускула *мдживаимцијнобрули* као прелазна фаза ка савременом писму *мхедрули*, које је свој коначни облик добило у 14. веку и употребљава се до данас. Основни материјали за писање били су пергамент (груз. *еџраџи*) и папир (груз. *каџалди*), који је до краја 15. века увозен искључиво са истока, да би касније био коришћен и онај пореклом из Италије и Француске.⁸

Захваљујући повезаности са Светом земљом, припадници грузијске цркве успостављали су везе са другим црквама, а њихови први манастири појавили су се у Палестини и Египту током 4. и 5. столећа.⁹

Током 9. и 10. века, велики значај за грузијску књижну културу имају манастири у области Тао-Кларцети¹⁰ (Ошки, Хахули, Шатберди, Опиза и други), јер у склопу њих постоје

³ Територија данашње Грузије налази се у области Кавказа и граничи се на северу и североистоку са Руском Федерацијом, источно и југоисточно са Азербејџаном, на југу са Јерменијом и Турском, док њену западну границу чини Црно море. Има око 5 милиона становника. – Stephen K. Batalden and Sandra L. Batalden, *Georgia: The Newly Independent States of Eurasia: Handbook of Former Soviet Republics*, second edition (Phoenix: Oryx Press, 1997), 120, 123.

⁴ Ширење хришћанства у Грузији започето је у 1. веку. Прву епископију успоставио је Свети Андреја Првозвани у Атшкурју, а, као званична религија, хришћанство је прихваћено у 4. веку. Током 4. и 5. столећа, на челу цркве у Картлију био је архиепископ, који је био подређен патријарху у Антиохији. Краљ Вахтанг Горгасали је током 5. века извршио реформу и обезбедио аутокефалност цркве у Картлију и дефинисао функцију католикоса. Поред тога, успоставио је и нове епископије. До 11. века представник Грузијске православне цркве имао је назив католикос Картлија (католикос Мчете), а коришћени су и синоними патријарх свих Грузијаца или Велики покровитељ или Католикос – патријарх Грузије. Доктринарна питања у Грузијској православној цркви заснивала су се на прихватању или неприхватању одлука Четвртог васељенског сабора у Халкидону (451) на коме је одбачено учење монофизита (признаје само божанску личност Исуса Христа). Од друге половине 6. столећа, Грузијска црква инсистира на одлукама Халкидонског сабора, односно диофизитизма (по коме постоје и људска и божанска Христова природа) и као таква опстаје до данас. – Alasania, “Twenty Centuries of christianity in Georgia”: 117–120.

⁵ О појединцима и процесима који су довели до стварања нововековне грузијске државе детаљније видети у: Aleksandre Gabisonia, “Formation of the Georgian National Discourse”, *Identity Studies in the Caucasus and the Black Sea Region* (formerly *Identity Studies*) Vol. 4 (2012): 66–81, преузето 31. 8. 2020, <https://ojs.iliauni.edu.ge/index.php/identitystudies/article/view/42>.

⁶ Alasania, “Twenty Centuries of christianity in Georgia”: 125–126.

⁷ Детаљније видети на: Джанашиа, Мачавариани и Сургуладзе, „Грузинская рукописная книга“, 178.

⁸ Джанашиа, Мачавариани и Сургуладзе, „Грузинская рукописная книга“, 185–187.

⁹ Alasania, “Twenty Centuries of christianity in Georgia”: 123.

¹⁰ Да би побегли од напада Арапа, чланови грузијске краљевске куће Багратида настанили су се у јужном делу некадашње Грузије и у граду Артанују основали своју престоницу. – A. G. Baramidze and D. M. Gamezardashvili, *Georgian literature* (Honolulu: University Press of the Pacific, 2001), 11, преузето 25. 11. 2021, https://books.google.rs/books?hl=en&lr=&id=vJWqdyZBmbIC&oi=fnd&pg=PA3&dq=petrisoni+monastery&ots=9RzTptokol&sig=0dyOU6JknFoF_bE_u-118-PIbmA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. Данас се ова територија налази у Републици Турској, близу границе данашње Републике Грузије.

скрипторијуми препознатљиви по сопственом уметничком изразу. Са 9. столећем, центар израде књига пресељен је из области Палестине у Византију (малоазијски Олимп, Константинопољ и Солун), док се у другој половини 10. на Светој Гори и у Константинопољу појављује нова уметничка школа, чија делатност се заснивала на оној преписивача из Јужне Грузије. Главни центар учености постаје манастир Ивирон,¹¹ који су 980. основали Јован Иверски (преминуо око 1002) и Јован Торникије (преминуо око 985), а његова рукописна збирка трећа је по значају на Светој Гори. У оквиру манастира налазе се и преписи око 220 нецрквених књига, од око 600 који се чувају у свим библиотекама Свете Горе. Поред тога, поседује и приближно 100 пергаментних кодекса на грузијском, као и 15 литургијских свитака. Број штампаних књига и оних писаних на папиру износи око 3310 наслова.¹² Књиге за библиотеку манастира Ивирон израђиване су тамо где су од раније били преписивачки центри, попут области Тао-Кларцети. На то указује чињеница да су у скрипторијуму манастира Ошки између 977. и 980. године, на основу захтева оснивача Ивирона, преписана три рукописа, а за Библиотеку су рукописне књиге израђиване и у другим манастирима који су постојали на овој територији. Значајно дело настало у истом манастиру (1043) је књига *Пройоведи за одређене дане у јодини* која се односила на празнике у оквиру Грузијске православне цркве, а створена је на основу *Правила цркве Свете Софије у Константинопољу и манастира Сјудион као и свих цркава у Грчкој*.¹³ Узимајући у обзир важност коју у хијерархији православних цркава до данашњих дана има Васељенска патријаршија, не може се занемарити историјски значај овог преписа.

Јевтимије Светогорац (955–1028), други игуман Ивирона, створио је од њега најзначајнији књижевни и преводилачки центар, а с обзиром на то да је школован у Константинопољу током 10. века, био је упознат са богатством фондова ондашњих библиотека.¹⁴ Његову традицију наставио је Георгије Хагиограф (1009–1065) који је, током својих путовања у Константинопољ, приликом посета библиотекама превео многе ретке рукописне књиге. Из манастира Ивирон је са собом носио књиге које су превођене у многим епископијама и манастирима, што је омогућавало њихову размену и преводилачку активност у Грузијском краљевству,¹⁵ а чланови манастирске књижевне школе имали су, између 10. и 12. века, најважнију улогу у скрипторијумима Сирије, Палестине, Бугарске и у самој Грузији.¹⁶

Од посебног значаја били су и манастири на Црној планини у близини Антиохије, где су боравили и монаси са Свете Горе и размењивали рукописе, а у манастиру Калипос, у овом делу Сирије, као преводилац радио је и Јефрем Мцире (Млађи), коме се приписује превод 130 рукописа са грчког на грузијски.¹⁷

Већина записа на крају рукописа које су на тлу Византије преписивале и преводиле грузијске монашке заједнице има две карактеристике: датирање је извршено према византијском и грузијском начину обележавања и у њима се налазе подаци и о византијском цару и грузијском

¹¹ Джанашиа, Мачавариани и Сургуладзе, „Грузинская рукописная книга“, 182.

¹² На основу записа јеромонаха Теологоса и манастирских библиотекара, штампане књиге обухватају период од 1488. до 1863, а броје око 2730 наслова на грчком и 580 на латинском језику. – Konstantinos Sp. Staikos, *The history of library in Western civilization: from Constantine the Great to Cardinal Bessarion. III* (New Castle: Oak Knoll Press, 2007), 257–258, 276.

¹³ *The Georgian manuscript book abroad*, comp. Maia Karanadze, Vladimer Kekelia, Lela Shatirishvili, Nestan Chkhikvadze, ed. Nestan Chkhikvadze (Tbilisi: Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts, 2018), 189, 203, preuzeto 25. 12. 2021, <https://manuscript.ge/wp-content/uploads/2019/02/THE-GEORGIAN-MANUSCRIPT.pdf>.

¹⁴ S. Nikolaishvili, „Byzantium and the Georgian World c. 900–1210: Ideology of Kingship and Rhetoric in the Byzantine Periphery“ (doctoral dis., Central European University Budapest, Medieval Studies Department, 2019), 23–24, preuzeto 16. 1. 2021, www.etd.ceu.eu.

¹⁵ Ibid., 29.

¹⁶ Джанашиа, Мачавариани и Сургуладзе, „Грузинская рукописная книга“, 183.

¹⁷ Nikolaishvili, „Byzantium and the Georgian World c. 900–1210: Ideology of Kingship and Rhetoric in the Byzantine Periphery“, 31–32.

краљу који је владао у одређено доба. Значајан рукопис настао у манастиру Хора¹⁸ у Константинопољу 1031. године садржи правила шестог и седмог васељенског сабора. Познато је да их је на грузијски превео Јевтимије Светогорац у Ивируну и на основу тога може се претпоставити да је ова рукописна књига препис оне која је настала у истом манастиру. Касније је други писар у исти рукопис додао имена византијских царева и царица. Слична ситуација била је и са манастирима на Црној планини, посебно Калипосом, који је у 11. веку имао исти значај као и Ивирун. Као пример може да послужи *Алавергско јеванђеље* које је преписано у Калипосу 1051. године и у коме се на крају текста наводе место настанка и имена владалаца тога доба.¹⁹

Библиотека манастира Свете Катарине на Синају постоји од времена цара Јустинијана (владао од 527. до 565), када је формиран и почетни фонд, али је први познати каталог израђен тек у 18. веку. У оквиру манастира радио је и скрипторијум, али није познато да ли је његов рад био сталан или када се за тим указала потреба.²⁰ На основу записа на крајевима текста и нових података за период од 974. до 1074. може се потврдити постојање 19 грузијских рукописа који су били део старе колекције, од којих је 13 преписано на Синају, а 6 у/или у близини Јерусалима. Они који су настали у Светој земљи могу се сместити у период између 864. и 1031. године. Као добар пример за анализу преписивачке делатности може да послужи грузијски преписивач 10. века Јован Зосим (преминуо око 990), који је био нарочито активан у овом периоду. Он је прво радио у манастиру Светог Саве Освећеног, затим се, отприлике око 973, преселио на Синају, а деловао је не само као писар, већ и преповезивач рукописа. Грузијски рукописи, који су настали у манастиру Светог Саве на територији Свете земље и на Синају могу се, на основу палимпсеста или материјала који је коришћен приликом корицења, упоредити са сиријским и, у мањој мери, са хришћанским арамејско-палестинским рукописима.²¹ У Синајском манастиру чува се и текст из 10. века који се односи на покрштавање Картлија, где се налази и молитва Свете Нине,²² која је сачувана само захваљујући овој рукописној књизи. На основу још једног рукописа насталог у овом периоду може се сазнати да су библиотеке постојале и у манастирима Зедазени, Јвари и Давид Гареци.²³

У манастиру Светог Саве Освећеног је, средином 10. века, преписана и књига коју је уредио Јован Зосим, а садржи јерусалимску и константинопољску редакцију литургијских текстова, календар у коме се спомињу грузијски празници и имена светаца Грузијске цркве. Као предлог за ову рукописну књигу послужили су рукописи манастира Шатберди.²⁴

Поред манастира Светог Саве, за грузијску књижну културу значајан је и онај Светог крста у Јерусалиму, који се „(...) налази два километра западно од јерусалимских зидина, али, услед ширења модерног Јерусалима, данас припада градском подручју. (...) Манастир је, према традицији, основан заслугом Миријана III (прва половина IV века), првог хришћанског краља Грузије, који је место за изградњу светилишта добио од Константина Великог. (...) нову цркву подигли су, негде између 1038. и 1056, грузијски ктитори – краљ Баграт IV и монах Георгије

¹⁸ Данашња Карије џамија у Истанбулу.

¹⁹ Nikolaishvili, "Byzantium and the Georgian World c. 900–1210: Ideology of Kingship and Rhetoric in the Byzantine Periphery", 44–46.

²⁰ Staikos, *The history of library in Western civilization: from Constantine the Great to Cardinal Bessarion. III*, 110–112; 116.

²¹ Claudia Rapp, *From the Holy City to the Holy Mountain: The Movement of Monks and Manuscripts to the Sinai*: 62, 64, преузето 2. 2. 2021, <https://books.ub.uni-heidelberg.de/propylaeum/reader/download/711/711-30-89516-1-10-20200702.pdf>.

²² Света Нина била је једна од жртава прогона римског цара Диоклецијана, која је, спасавајући се, доспела у Картли између 303. и 311. године, а један од првих њених следбеника била је краљица Картлија Нана. Након успостављања хришћанства у Грузији, наставила је своје проповеди и излечења. – Alasania, "Twenty Centuries of christianity in Georgia": 118.

²³ *The Georgian manuscript book abroad*, 84.

²⁴ Данас се њен највећи део чува у манастиру Свете Катарине на Синају. – *The Georgian manuscript book abroad*, 91.

Прохор.²⁵ Типик манастира Светог крста из 14. века није детаљно изучаван, а на основу места и времена писања може се претпоставити да припада новој редакцији правила лавре Светог Саве, која су у грузијску монашку праксу уведена у 12. веку.²⁶ За библиотеку манастира Светог крста везују се и књиге које се данас налазе у оној Православног патријархата у Јерусалиму јер је њихово сакупљање започео њен оснивач. Наиме, прву књигу, коју је већ 1038. наручио Георгије Прохор, израдио је Јован Двали у манастиру Светог Саве Освећеног и односила се на Златоустове беседе на Јеванђеље по Матеју. Током 12. века, за потребе манастира преписана су и сва четири јеванђеља.²⁷

Поред наведених, значајан центар грузијске културе био је и манастир Петрициони²⁸ који је установио Григорије Пакуријан.²⁹ Недуго након градње зграда у оквиру манастира, написао је и Типик (1083).³⁰ Манастир је био нарочито значајан током 11. и 12. века, када је у њему радила и књижевна школа, у којој је посебна пажња посвећивана догматици и филозофским делима.³¹

Сваки поменути манастир имао је значај у појединим периодима развоја грузијске писмености, а рукописи настали у њима и данас представљају врхунске домете књижног украса, не само у Грузији, већ и осталим земљама наследницама традиције Источног римског царства. Међу њима посебно место заузимају рукописне књиге настале у манастирима Свете земље, на Синају и области Тао-Кларцети.

Најстарији грузијски датирани рукопис – књига проповеди *Синаи мравалшави* настао је између 863. и 864. године у манастиру Светог Саве близу Јерусалима, а на крају рукописа сачувани су подаци о месту израде и писару. Данас се чува у манастиру Свете Катарине на Синају.³² Од илустрованих рукописа насталих у области Тао-Кларцети издваја се *Адишко јеванђеље* (897), док најбољи примерак уметничке школе ове области представља *Месџијско јеванђеље* (11. век) настало у манастиру Ошки.³³ Велике промене у украшавању рукописа, нарочито код израде минијатура, могу се пратити од друге половине 10. века, због коришћења иницијала и цинобера за бојење. Од сачуваних рукописних књига из 9. и 10. века само су две илустроване: горепоменуто *Адишко* и *Прво јручко јеванђеље* (настало 936, а израда минијатура завршена је 940) и оба су израђена у манастиру Шатберди. У оквиру *Првој јручкој јеванђеља* сачувана је и једина илустрација Христових исцељења обједињена у једном циклусу. Специфичност ових

²⁵ Миодраг Марковић, *Прво иштовање Свећој Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност* (Београд: Византолошки институт Српске академије наука и уметности, 2009), 39.

²⁶ *The Georgian manuscript book abroad*, 62.

²⁷ *Ibid.*, 115.

²⁸ Данас се назива Бачково и налази се на територији Републике Бугарске.

²⁹ Григорије Пакуријан (преминуо 1086) био је представник старе грузијске племићке породице и командант у византијској војсци. Пошто је био власник великих посела у различитим деловима тада познатог света, одабрао је један, где је изградио манастир, замонашио се и повукао из световног живота. – Детаљније видети у: David Merkviladze, *Georgians in Byzantine Empire in XI century (Grigol Bakurianis-dze)*, 117–129, preuzeto 28. 8. 2020, <http://eprints.tsu.ge/599/1/merkviladze.pdf>.

³⁰ Оригинал је изгубљен, а у Националној библиотеци Бугарске „Свети Ђирило и Методије“ налази се рукописна књига Типика из 19. века, која је преписана са рукописа из 13. века насталог на острву Хиос у Грчкој, где се и данас налази. – *The Georgian manuscript book abroad*, 232, 236–237.

³¹ Merkviladze, *Georgians in Byzantine Empire in XI century...*, 119–121.

³² Jost Gippert, “The Secondary Life of Old Georgian Manuscripts”, *Manuscript Cultures* Number 8 (2015): 99–137, preuzeto 17. 7. 2020, https://www.manuscript-cultures.uni-hamburg.de/MC/articles/mc8_Gippert.pdf.

³³ Nino Kavtaria, “Georgian Illustrated Manuscripts from Tao-Klarjeti” (Work represented during Seasonal school of The George Chubinashvili national research centre for georgian art history and heritage preservation, in memory of Dimitri Tumanishvili, Tao-Klarjeti history and heritage, movable and imovable monuments, Tbilisi, Georgia, September 8–16th 2019), 200–202, preuzeto 18. 1. 2021, <http://www.gch-centre.ge/wp-content/uploads/2020/01/%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%9D-%E1%83%99%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%AF%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%AE%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%97%E1%83%90-%E1%83%99%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98-1-1.pdf>.

рукописних књига видљива је и приликом поређења са оним насталим у религијским центрима изван Грузије, који су били под снажним византијским утицајем, као и кроз понављање иконографских модела, орнаментике и илуминација. Као пример може да послужи *Алавергско јевађеље* (1054) створено у манастиру Калипос у близини Антиохије, а од посебног значаја, и то не само за грузијску уметност, већ и за изучавање уметности источног хришћанства су и јеванђеља настала у манастиру Гелати (рани 12. век) и саборној цркви у месту Мокви (1330).³⁴

Преписивачко-преводиљачка делатност и најзначајнија дела старе грузијске књижевности

Први рукопис на грузијском језику који је сачуван до данашњих дана, *Мучеништво светије краљице Шушаник*, створен је током 5. столећа, а развоју писмености погодовало је и стварање првих манастирских општина у Картлију и Кахетију током 6. века.³⁵ Почетком 7. на грузијски језик преведен је и *Јерусалимски лекционар*, као и први химнографски и омилитички зборници. Наиме, након што је у Јерусалиму установљен манастир Светог Саве Освећеног,³⁶ повећано је превођење на грузијски дела са грчког, сиријског, арапског и јерменског језика. То је било нарочито изражено у палестинским скрипторијумима током 9. и 10. столећа,³⁷ а у манастиру је сачињен и превод библијских књига познат као *Сабашсминдури*.³⁸

Развоју преписивачко-преводиљачке делатности посебно су допринеле грузијско-византијске везе, а међу најстаријим примерцима грузијске литературе налазе се делови Светог писма. Од нецрквених, грузијским ствараоцима узор су била дела Хомера, Платона, Аристофана и грчких трагичара.³⁹ Поред тога, превод *Крајње верзије Номоканона* Јевтимија Светогорца и *Великог Номоканона* који је са грчког превео Арсен од Икалта (умро око 1125) у другој половини 11. века омогућили су развој црквеног права.⁴⁰ У 12. веку⁴¹ створено је и класично дело грузијске књижевности, поема *Вишез у шијровој/ианшеровој кожи*⁴² Шоте Руставелија.⁴³

Током овог периода радиле су и две академије – Гелати и Икалто, које су доприносиле даљем развоју преводиљачке делатности, изучавању различитих наука и стварању оригиналних дела. На челу Гелати академије био је Јоан Петрици, који се образовао на Мангана академији

³⁴ Fleur Devdariani, "Georgian Miniature: Key Stages of Development" (Work represented during Seasonal school of The George Chubinashvili national research centre for georgian art history and heritage preservation, in memory of Dimitri Tumanishvili, Tao-Klarjeti history and heritage, movable and imovable monuments, Tbilisi, Georgia, September 8–16th 2019), 189–192; 194, <http://www.gch-centre.ge/wp-content/uploads/2020/01/%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%9D-%E1%83%99%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%AF%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%AE%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%97%E1%83%90-%E1%83%99%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98-1-1.pdf>.

³⁵ Джанашиа, Мачавариани и Сургуладзе, „Грузинская рукописная книга“, 181.

³⁶ Основан 483. године. – Марковић, *Прво пушовање Свештој Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*, 149.

³⁷ Джанашиа, Мачавариани и Сургуладзе, „Грузинская рукописная книга“, 181–182.

³⁸ Alasania, "Twenty Centuries of christianity in Georgia": 123.

³⁹ Valeri Asatiani, "Several aspects of georgian-byzantine cultural contacts", *Phasis: Greek and Roman Studies* 2–3 (2000): 51–53, preuzeto 20. 7. 2020, <https://phasis.tsu.ge/index.php/PJ/article/view/2408/2565>.

⁴⁰ Alasania, "Twenty Centuries of christianity in Georgia": 124.

⁴¹ Златно доба развоја средњовековне Грузије, када су на челу државе биле неке од најзначајнијих историјских личности попут краља Давида Градитеља (1089–1123) и краљице Тамаре (1184–1213). – Varamidze and Gamezardashvili, *Georgian literature*, 14–17.

⁴² Употреба једног или другог придева зависи од превода на поједине језике. Поема говори о пријатељству између Автандила и Таријела који пролазећи кроз различита искушења трагају за Нестан – Дарејан, Таријеловом љубављу. – Деталније видети: Шота Руставели, *Вишез у шијровој кожи* (Београд: Српска књижевна задруга, 1989).

⁴³ Джанашиа, Мачавариани и Сургуладзе, „Грузинская рукописная книга“, 184.

у Константинопољу⁴⁴ и усвојена знања искористио за отварање филозофске школе у оквиру Академије. За потребе студената, преводио је филозофска дела и писао књиге из астрономије и метеорологије. Први ректор Икалто академије био је још један ученик константинопољске академије, представник грузијске филозофске теологије, Арсен од Икалта.⁴⁵ Обојица се могу сврстати у најобразованије Грузине, не само свога времена, већ и грузијске науке у целини.

Поред развоја световних наука, кроз делатност академија Гелати и Икалто, током целог средњег века, све до освета новог доба, изузетан значај имали су и центри духовне културе – манастири, захваљујући којима су дела античке културе у преводу на грузијски језик, кроз тематски различите рукописе, сачувана до данашњих дана. Може се рећи да је и за историју рукописне књиге средњег века важна чињеница да је велики број радова писаних на другом језицима, чији су оригинали изгубљени, сачуван само у преводима грузијских монаха⁴⁶ од којих су најзначајнији били: Јевтимије (10. в), Григорије Светогорац (11. в), Јефрем Мцире (11. в)⁴⁷ и њихови ученици. Руководилац групе уметника и писаца истог калиграфског стила у средњовековној Грузији имао је назив *модзівари* (наставник), а од 15. до 18. века у оквиру радионица радили су и кувари, обућари, кројачи и други. Подаци о настанку рукописа, као и преводиоцима, преписивачима и другима могу се пронаћи забележени на његовом крају.⁴⁸

Развоју преписивачке делатности претходила је појава писма, а стварање рукописних књига формирању манастирских библиотека, које су, као и у другим државама средњовековне Западне и Источне Европе, а умногоме и Блиског истока, омогућиле очување интелектуалних садржаја народа који су живели, али и данас живе на овим просторима. То је посебно видљиво кроз утицај византијске културе и цивилизације, која је, у свим земљама које баштине њену традицију, па и грузијској, дала значајан допринос и књижној уметности.

Велике библиотеке налазиле су се у манастирима, црквама, у оквиру царских или феудалних двораца, а позајмица публикација из манастирских библиотека била је забрањена.

Познато је да је грузијски краљ Давид Градитељ (1089–1125) имао покретну библиотеку, а књиге које су јој припадале биле су одговарајућег формата и приступачне за коришћење. Посебно богатство фондова представљале су библиотеке саборног храма у Мчети, манастира Давида Гареџија и Гелати, а такође и оне у Јерусалиму, на Светој Гори и Синају. Веће библиотеке имале су и неку врсту каталога. Посебан тип чиниле су породичне библиотеке које су оснивали мајстори калиграфи или преписивачи, који су ту радили и бринули о повећању фонда публикацијама које су сами преписали. Оне су, за разлику од манастирских и царских библиотека, биле доступне ширем кругу читалаца. Често су отворане у оквиру имања, где је преписивање књига био наследни занат, а калиграф је развијао свој сопствени стил и начин писања.⁴⁹

Традиција развоја грузијског писма и књижне уметности која је започета у средњем веку и негована кроз вишевековну туђинску власт настављена је средином 19. века успостављањем националних установа Грузије међу којима су биле и библиотеке. Уобличавању грузијског

⁴⁴ Налазила се у манастиру Св. Ђорђа у Мангани, а на њеном челу је био конзул филозофије који је у царској хијерахији имао сличан положај као управник Правне школе, односно чувар закона – номофилак. Поред тога, Конзул је био и старшина реда у коме су се налазили најистакнутији професори и научници Византије којима је он додељивао титулу филозофа Сената. – Luj Breje, *Vizantijska civilizacija* (Београд: Nolit, 1976), 421–422.

⁴⁵ N. Makhviladze, "At the origins of mathematics in Georgia", *Seminar of I. Vekua Institute of Applied Mathematics, Reports* Vol. 32–33 (2006–2007): 8–10, preuzeto 19. 7. 2020, <http://www.viam.science.tsu.ge/report/vol32-33/makhviladze.pdf>.

⁴⁶ Alasania, "Twenty Centuries of christianity in Georgia": 123.

⁴⁷ Јефрем Мцире је у грузијску литературу увео нове теоријске принципе познате као хеленофилски метод превођења. – Tina Dolidze, "Overview of the Georgian Research into Byzantine and Medieval Georgian Patiristic Theology", *Phasis: Greek and Roman Studies* 15–16 (2012–2013): 401, preuzeto 28. 1. 2020, <https://phasis.tsu.ge/index.php/PJ/article/view/1994/2272>.

⁴⁸ Джанашиа, Мачавариани и Сургуладзе, „Грузинская рукописная книга“, 189–190.

⁴⁹ Исто, 195–197.

библиотекарства допринело је и оснивање Друштва библиотекара Грузије које, заједно са свим типовима библиотека, захваљујући развоју технологије, повезује грузијске библиотеке у јединствен библиотечко-информациони систем који може да одговори захтевима корисника савременог доба.

Грузијске библиотеке и библиотекарство у времену данашњем

Савремени развој библиотекарства у Грузији може се посматрати кроз делатност свих типова библиотека: јавних, универзитетских, специјалних, школских и националне, али и деловање Друштва библиотекара Грузије.

Прва јавна⁵⁰ библиотека у Грузији основана је 1846. у Тбилисију,⁵¹ а у времену док је ова држава била део Савеза Совјетских Социјалистичких Република (од 1921. до 1991) постојало је 2200 јавних библиотека, које су биле под контролом Министарства културе, а радиле су у оквиру локалне самоуправе. Од 2007, одлуком Владе, управу над тренутно постојећих 1000 јавних библиотека врше органи општинских власти. Поред њих ради око 1700 школских и 150 специјалних библиотека.⁵²

Најзначајнија библиотека у земљи је Национална скупштинска библиотека „Иља Чавчавадзе“, која је у својој историји неколико пута мењала назив,⁵³ а своје данашње име носи од 2000. године.⁵⁴ Представља државну организацију у надлежности грузијског парламента и најзначајнија је библиотека Грузије. Задужена је за сакупљање и омогућавање доступности јавности широм света, сада и у будућности докумената (свих формата, у штампаном или дигиталном облику) објављених у Грузији или грузијских аутора који су стварали у другим државама, као и оних дела која се тичу Грузије или Грузина. Поред тога, представља школско-методички центар свих запослених у библиотечкој мрежи, али и културну, научну и образовну установу Грузије. Свој рад заснива на статуту који је 2006. одобрио председавајући Скупштине, закону о Националној скупштинској библиотеци који је донет 1997. и закону о библиотечкој делатности који је усвојен годину дана раније. Библиотеком руководи директор, а у његовој надлежности је одбор библиотекара и библиотечких менаџера који је задужен за пружање практичне помоћи запосленима у свим типовима библиотека у земљи.⁵⁵ Основу фонда Националне скупштинске

⁵⁰ Као и у другим земљама, питање јавности библиотека у овом периоду је проблематично из разлога што се оно односило на начин приступа фондовима, а не на њихово финансирање као у савременом добу. У овом случају о јавном карактеру Библиотеке може се говорити у поређењу са библиотекама које су постојале до тада, нпр. манастирске. Упркос томе, виде се јасне назнаке прелаза од функције коју библиотека има као чувар писаног наслеђа ка општој доступности фондова.

⁵¹ Оснивање библиотеке првенствено је било намењено грузијском племству, које је, након што би добило основно образовање, требало да се упозна са материјалима из области науке и књижевности. Да би им се то олакшало, неколико чланова племства било је спремно да издвоји 30 сребрних рубаља годишње за њено успостављање. За јавност је отворена 1848. године и у почетку је имала 1300 наслова у 3600 примерака, од којих су 153 наслова и 333 примерка била о Кавказу. Била је отворена сваког дана, осим недеље од 9 до 14 часова. – Austin Jersild and Neli Melkadze, “The Dilemmas of Enlightenment in the Eastern Borderlands: The Theater and Library in Tbilisi”, *History Faculty Publications* (35): 44, преузето 5. 3. 2022, https://digitalcommons.odu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1035&context=history_fac_pubs.

⁵² Ian M. Johnson, *Library Development in the Georgian Republic: Problems and Progress since the Dissolution of the USSR*, преузето 6. 2. 2021, <https://worldlibraries.dom.edu/index.php/worldlib/article/view/516/466>.

⁵³ Јавна библиотека Тифлиса у кабинету главног управника Кавказа (1846–1850); Јавна библиотека Тифлиса (1850–1867); Јавна библиотека Тбилисија и музеја Кавказа (1868–1913); Научна библиотека музеја Кавказа (1914–1918); Државна јавна библиотека Грузије (1923–1931); Државна јавна библиотека Грузије именованом 25. фебруара (1931–1933); Државна јавна библиотека Грузије „Карл Маркс“ (1933–1955); Републичка државна библиотека Грузије (1955–1990); Национална библиотека Грузије (1990–1996); Национална скупштинска библиотека Грузије (1996–2000). – The National Parliamentary Library of Georgia, *Name of the organization by years*, преузето 10. 3. 2022, <https://www.nplg.gov.ge/?m=176>.

⁵⁴ The National Parliamentary Library of Georgia, *Name of the organization by years*.

⁵⁵ The National Parliamentary Ilija Chavchavadze Library of Georgia, *Annual Report 2005–2006 to CENL*, 1, преузето 28. 3. 2022, https://www.cenl.org/wp-content/uploads/2019/07/Georgia_annual_report_2005-06.pdf.

Слика 1. Зграда Националне скупштинске библиотеке Грузије⁵⁶

библиотеке Грузије чине колекције: Друштва за промоцију писмености међу Грузинима,⁵⁷ првог управника Јавне библиотеке у Тбилисију Георгија Гехтмана, грузијског племства, као и лична библиотека Иље Чавчавадзеа.⁵⁸ У оквиру фонда налази се и једна од првих књига на грузијском језику, *Грузијско-италијански речник* штампана 1629. године у Риму.⁵⁹ Иако је преписивање књига у Грузији било заступљено све до 19. века, прва штампарија на њеном тлу отворена је 1709. године у Тбилисију. У штампаријама су се, поред богослужбених књига, штампале и оне научног и образовног карактера.⁶⁰ Најзначајније штампане књиге у првооснованим штампаријама (међу којима је и *Вишез у шишровој/ианшировој кожи* Шоте Руставелија) данас се чувају као део Одељења ретке књиге Националне скупштинске библиотеке Грузије.⁶¹ Конверзија лисних каталога књига на грузијском језику завршена је током 2005. и на основу тога створени су електронски каталози грузијских књига: први обухвата период од 1987. надаље; други од 1629. до 1952. и трећи од 1953. до 1985. године.⁶² Приступ дигиталним колекцијама Националне скупштинске библиотеке Грузије омогућен је преко Дигиталне библиотеке „Ивериели“ која обухвата дигиталне верзије књига, часописа, новина, штампаних музикалија, аудиоматеријала, фотографија и копије ретких књига, дисертација и теза. Дигитална библиотека „Мераб Мамардашвили“ обухвата дигитализоване радове грузијске класичне литературе, грађанског образовања, економије, права итд. Поред ње постоји и Електронска архива грузијске штампе

⁵⁶ Зграда националне скупштинске библиотеке Грузије, преузето 5. 3. 2022, https://en.wikipedia.org/wiki/National_Parliamentary_Library_of_Georgia#/media/File:NPLG_building,_Tbilisi.jpg.

⁵⁷ Друштво за ширење писмености међу Грузинима постојало је од 1879. до 1926/27. У оквиру њега дефинисано је неколико циљева: подучавање грузијског језика у оквиру што већег броја становника, пружање подршке младим писцима код објављивања радова, успостављање грузијског језика у јавним државним школама и превођење и објављивање друштвено-политичких чланака из земаља Западне Европе. Чланови Друштва помагали су отварање школа, књижара и библиотека. – Gabisonia, "Formation of the Georgian National Discourse": 73.

⁵⁸ Детаљније видети на: The National Parliamentary Library of Georgia, *Library Collections*, преузето 20. 7. 2020, <https://www.nplg.gov.ge/index.php?m=251&lng=eng>.

⁵⁹ World Digital Library, *Iberian or Georgian Alphabet with Prayers*, преузето 20. 7. 2020, <https://www.wdl.org/en/item/315/>.

⁶⁰ Джанашиа, Мачавариани и Сургуладзе, „Грузинская рукописная книга“, 197.

⁶¹ The National Parliamentary Library of Georgia, *Library Collections*, преузето 20. 7. 2020, <https://www.nplg.gov.ge/index.php?m=251&lng=eng>.

⁶² The National Parliamentary Ilia Chavchavadze Library of Georgia, *Annual Report 2005-2006 to CENL*, 2.

Слика 2. Галерија Националне скупштинске библиотеке Грузије⁶³

(грузијске новине), Дигитална фотохроника (дигитализоване фотографије које су претходно биле непознате, а чувају се у породицама или установама широм Грузије), као и апликација за андроид која обухвата грузијску поезију 19. и 20. века.⁶⁴

У оквиру Библиотеке налази се и одељење које се бави националном библиографијом и статистиком, а произашло је из некадашње Књижне коморе, основане 1924, која се до 2006. бавила пружањем библиографских услуга, када је ту функцију преузела Национална скупштинска библиотека Грузије.⁶⁵

Као и у осталим државама, поред различитих типова библиотека, за функционисање библиотечког система значајну улогу има и удружење библиотекара. У том контексту и у Грузији најважнији допринос развоју теорије и праксе библиотекарства у савременом добу даје Друштво библиотекара Грузије које је основано 2000. године. Да би остварило своје функције, као један од главних задатака истакнута је потреба за повезивањем Друштва и библиотека преко размене идеја и примене иновација. У ту сврху користили би се интелектуални и креативни потенцијали свих његових чланова.⁶⁶ Друштво библиотекара Грузије развило је и неколико програма који укључују сарадњу и рад на слободном приступу информацијама, закону о ауторским правима који би омогућио уједначен приступ знању свим корисницима, коришћење софтвера отвореног кода у библиотекама, као и програме у јавним библиотекама који би помогли одрживом развоју локалне заједнице.⁶⁷

Закључак

Књижна култура Грузије може се континуирано пратити од средњег века до савременог доба, а њено стваралаштво, посебно током 9. и 10. столећа, веома је значајно за наслеђе свих православних народа јер су поједини преписи дела књижевности из античких времена сачувани искључиво залагањем грузијских монаха. Кроз делатност многобројних манастира,

⁶³ Галерија Националне скупштинске библиотеке Грузије, преузето 6. 3. 2022, <https://1tv.ge/audio/pikis-saati-erovnuli-biblioteka-ilia-chavchavadzis-erovnuli-premiit-dajildovda/>

⁶⁴ CENL Libraries' online collections, преузето 29. 3. 2022, <https://www.cenl.org/cenl-libraries-online-collections-full-list/>.

⁶⁵ Johnson, *Library Development in the Georgian Republic: Problems and Progress since the Dissolution of the USSR*.

⁶⁶ *About Georgian Library Association*, преузето 1. 1. 2022, <http://www.gela.org.ge/en/about>.

⁶⁷ *What we do*, преузето 24. 3. 2022, <http://www.gela.org.ge/en/node/163>.

посебно у Светој земљи, Синају и на Светој Гори, као и академија које су у Грузији основане на темељима византијске учености, увећавали су се и библиотечки фондови различитих типова библиотека, међу којима су најбројније биле манастирске. Може се рећи да се због честих периода туђинске власти култура писма, књиге и библиотека на територији Грузије очувала захваљујући залагању црквених великодостојника и краљева који су им били покровитељи, да би свој развој наставила тек у 19. веку.

Штампарска делатност започета је изван граница Грузије, у Риму, где је прва књига на грузијском језику штампана у 17. столећу, али је, захваљујући томе, створена могућност за њен даљи развој, што се и догодило непуних стотину година касније, када се штампарија отвара и у престоници Грузије.

Савремена библиотечка делатност у Републици Грузији првенствено се ослања на делатност Националне скупштинске библиотеке Грузије, али и неколико хиљада других библиотека. У сарадњи са њима своју мисију, кроз различите програме спроводи и Друштво библиотекара Грузије.

Литература и извори:

1. *About Georgian Library Association*. Preuzeto 1. 1. 2022. <http://www.gela.org.ge/en/about>.
2. Alasania, Giuli. "Twenty Centuries of christianity in Georgia". *IBSU International Refereed Multi-disciplinary journal* Vol. 1, No. 1 (2006): 117–129. Preuzeto 18. 7. 2020. <https://journal.ibsu.edu.ge/index.php/ibsusj/article/download/12/12>.
3. Asatiani, Valeri. "Several aspects of georgian-byzantine cultural contacts". *Phasis: Greek and Roman Studies* 2–3 (2000): 51–53. Preuzeto 20. 7. 2020. <https://phasis.tsu.ge/index.php/PJ/article/view/2408/2565>.
4. Baramidze, A. G. and D. M. Gamezardashvili. *Georgian literature*. Honolulu: University Press of the Pacific, 2001. Preuzeto 25. 11. 2021. https://books.google.rs/books?hl=en&lr=&id=-vJWqdyZBmbIC&oi=fnd&pg=PA3&dq=petrisoni+monastery&ots=9RzTptokol&sig=0dyOU6JknFoF_bE_u-1l8-PlbMA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
5. Batalden, Stephen K. and Sandra L. Batalden. *Georgia: The Newly Independent States of Eurasia: Handbook of Former Soviet Republics*, second edition. Phoenix: Oryx Press, 1997.
6. Breje, Luj. *Vizantijska civilizacija*. Beograd: Nolit, 1976.
7. CENL Libraries' online collections. Preuzeto 29. 3. 2022. <https://www.cenl.org/cenl-libraries-online-collections-full-list/>.
8. Gabisonia, Aleksandre. "Formation of the Georgian National Discourse". *Identity Studies in the Caucasus and the Black Sea Region (formerly Identity Studies)* Vol. 4 (2012): 66–81. Preuzeto 31. 8. 2020. <https://ojs.iliauni.edu.ge/index.php/identitystudies/article/view/42>.
9. Gippert, Jost. "The Secondary Life of Old Georgian Manuscripts". *Manuscript Cultures* Number 8 (2015): 99–137. Preuzeto 17. 7. 2020. https://www.manuscript-cultures.uni-hamburg.de/MC/articles/mc8_Gippert.pdf.
10. Devdariani, Fleur. "Georgian Miniature: Key Stages of Development". Work represented during Seasonal school of The George Chubinashvili national research centre for georgian art history and heritage preservation, in memory of Dimitri Tumanishvili. Tao-Klarjeti history and heritage, movable and imovable monuments. Tbilisi, Georgia, September 8–16th 2019, 189–198. Preuzeto 18. 1. 2021. <http://www.gch-centre.ge/wp-content/uploads/2020/01/%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%9D-%E1%83%99%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%AF%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%AE%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%97%E1%83%90-%E1%83%99%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98-1-1.pdf>.
11. Dolidze, Tina. "Overview of the Georgian Research into Byzantine and Medieval Georgian Patristic Theology". *Phasis: Greek and Roman Studies* 15–16 (2012–2013): 397–426. Preuzeto 28. 1. 2020. <https://phasis.tsu.ge/index.php/PJ/article/view/1994/2272>.

12. Джанашиа, Н. С., Е. М. Мачавариани и М. К. Сургуладзе. „Грузинская рукописная книга“. У *Рукописная книга в культуре народов Востока. Очерки*, Ред. колл. О. Ф. Акимушкин и др, Книга первая Академия наук СССР. Отделение истории науки *Культура народов Востока. Материалы и исследования*, 176–204. Москва: Наука, 1987. Преузето 25. 8. 2020. http://www.orientalstudies.ru/rus/images/pdf/add1/RKKNV_1_1987_05_dzhanashia_machavariani_surguladze.pdf.
13. Jersild Austin and Neli Melkadze. „The Dilemmas of Enlightenment in the Eastern Borderlands: The Theater and Library in Tbilisi“. *History Faculty Publications* (35): 27–49. Преузето 5. 3. 2022. https://digitalcommons.odu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1035&context=history_fac_pubs.
14. Johnson, Ian M. *Library Development in the Georgian Republic: Problems and Progress since the Dissolution of the USSR*. Преузето 6. 2. 2021. <https://worldlibraries.dom.edu/index.php/worldlib/article/view/516/466>.
15. Kavtaria, Nino. „Georgian Illustrated Manuscripts from Tao-Klarjeti“. Work represented during Seasonal school of The George Chubinashvili national research centre for georgian art history and heritage preservation, in memory of Dimitri Tumanishvili. Tao-Klarjeti history and heritage, movable and imovable monuments. Tbilisi, Georgia, September 8–16th 2019, 200–210. Преузето 18. 1. 2021. <http://www.gch-centre.ge/wp-content/uploads/2020/01/%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%9D-%E1%83%99%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%AF%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%AE%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%97%E1%83%90-%E1%83%99%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98-1-1.pdf>.
16. Makhviladze, N. „At the origins of mathematics in Georgia“. *Seminar of I. Vekua Institute of Applied Mathematics, Reports* Vol. 32–33 (2006–2007): 5–14. Преузето 19. 7. 2020. <http://www.viam.science.tsu.ge/report/vol32-33/makhviladze.pdf>.
17. Marković, Miodrag. *Prvo putovanje Svetog Save u Palestinu i njegov značaj za srpsku srednjovekovnu umetnost*. Beograd: Vizantološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 2009.
18. Merkviladze, David. *Georgians in Byzantine Empire in XI century (Grigol Bakurianis-dze)*, 117–129. Преузето 28. 8. 2020. <http://eprints.tsu.ge/599/1/merkviladze.pdf>.
19. Nikolaishvili, S. „Byzantium and the Georgian World c. 900–1210: Ideology of Kingship and Rhetoric in the Byzantine Periphery“. Doctoral Dis., Central European University Budapest, Medieval Studies Department, 2019. Преузето 16. 1. 2021. www.etd.ceu.eu.
20. Rapp, Claudia. *From the Holy City to the Holy Mountain: The Movement of Monks and Manuscripts to the Sinai*, 59–73. Преузето 2. 2. 2021. <https://books.ub.uni-heidelberg.de/propylaeum/reader/download/711/711-30-89516-1-10-20200702.pdf>.
21. Rustaveli, Šota. *Vitez u tigrovoj koži*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1989.
22. Staikos, Konstantinos Sp. *The history of library in Western civilization: from Constantine the Great to Cardinal Bessarion. III*. New Castle: Oak Knoll Press, 2007.
23. *The Georgian manuscript book abroad*. Comp. Maia Karanadze, Vladimer Kekelia, Lela Shatirishvili, Nestan Chkhikvadze, ed. Nestan Chkhikvadze. Tbilisi: Korneli Kekelidze Georgian National Center of Manuscripts, 2018. Преузето 25. 12. 2021. <https://manuscript.ge/wp-content/uploads/2019/02/THE-GEORGIAN-MANUSCRIPT.pdf>.
24. The National Parliamentary Ilia Chavchavadze Library of Georgia. *Annual Report 2005–2006 to CENL*, 1–4. Преузето 28. 3. 2022. https://www.cenl.org/wp-content/uploads/2019/07/Georgia_annual_report_2005-06.pdf.
25. The National Parliamentary Library of Georgia. *Library Collections*. Преузето 20. 7. 2020. <https://www.nplg.gov.ge/index.php?m=251&lng=eng>.
26. The National Parliamentary Library of Georgia. *Name of the organization by years*. Преузето 10. 3. 2022. <https://www.nplg.gov.ge/?m=176>.
27. *What we do*. Преузето 24. 3. 2022. <http://www.gela.org.ge/en/node/163>.
28. World Digital Library. *Iberian or Georgian Alphabet with Prayers*. Преузето 20. 7. 2020. <https://www.wdl.org/en/item/315/>.

Below the Caucasus Mountains: Georgian Book Culture from Antiquity to Modern Times

Summary

The book culture of Georgia can be continually traced from the Middle Ages to our time. Its creations, especially from the 10th and 11th centuries AD, are very important as part of the common heritage of all Orthodox peoples because some transcripts of Greek and Roman works are saved only thanks to the efforts of Georgian monks. As part of activities of numerous monasteries, particularly in the Holy Land, at Sinai, and the Mountain Athos, as well as of academies established in Georgia and rooted in Byzantine learned thought, book collections of various types of libraries were growing through time. The largest collections were at monasteries. It could be said that cultures of writing, book and libraries in Georgia, in spite of many periods of foreign rules, were preserved thanks to the efforts of church high officials and kings who were their patrons. These cultures continued to grow only since the 19th century.

This work describes the manuscript and printed tradition of Georgia from the first written book until the modern age, with special attention to creation of manuscripts and libraries that existed in a wide area stretching from the Middle East to Eastern Europe. Among them the most important were Iviron on the Mountain Athos, Saint Catherine monastery, as well as the one near Jerusalem and the western province of middle age Georgia – Tao-Clarjeti, whose calligraphic school, as well as the one in Jerusalem was of special importance. They, along with the 12th century academies of Gelati and Ikalto were important educational centres for clerics. The age of printed books begins with the seventeenth century, though the chronology of the Georgian manuscript book because of specific cultural and historical moments goes into the 19th century.

Modern libraries and librarianship is described through the work of National Parliamentary Library of Georgia in which some of the oldest books written in the Georgian language are kept. Georgian Library Association has a special interest in the formation of library science, too, as well as other types such as like public, university and special libraries.

Keywords: Georgia, book culture, medieval manuscripts, Iviron monastery, Saint Catherine's monastery on Mountain Sinai, Tao-Clarjeti, medieval education, Gelati academy, Ikalto academy, printing, libraries, National Parliamentary Library of Georgia, Georgian Library Association

Примљено: 3. фебруара 2022.

Исправке рукописа: 3. марта 2022.

Прихваћено за објављивање: 2. априла 2022.